

BOOK REVIEWS

- André Dumas: *L'Autogestion, un Systeme Economique*. Preface: Jan Tinbergen, Dunod, Paris, 1981
Dubravko MIHALJEK 109
- Mijo Sekulić: *Medusektorski modeli i strukturna analiza*. »Informator«, Zagreb, 1980
Slavica ČAVOR 111
- A. A. Legasto, jr., J. W. Forrester, J. M. Lynéis: *System Dynamics North-Holland*, Amsterdam, 1980
Maja LEVI-JAKŠIĆ 115

DOCUMENTS

- Two Polish Acts: 119
— State Enterprise Act 119
— Workers Collective Self-Management Act 129

Savez Republičkih i pokrajinskih samoupravnih interesnih zajednica za naučni rad u SFRJ učestvuje u troškovima izdavanja ovog časopisa.

ČLANCI — ARTICLES

ECONOMIC ANALYSIS AND WORKERS' MANAGEMENT, 1, XVI (1982), 1—28

NEKE TENDENCIJE U DOSADAŠNJEM RAZVOJU REPUBLIKA I POKRAJINA

Marta BAZLER-MADŽAR*

Jednu od osnovnih preokupacija u jugoslovenskoj razvojnoj politici predstavlja nastojanje da se smanje značajne razlike u nivou razvijenosti republika i pokrajina. Opšte prihvaćen stav o potrebi bržeg razvoja manje razvijenih republika i pokrajina čini trajnu karakteristiku jugoslovenske orijentacije u razvojnoj politici. Kako su se u te svrhe izdvajala značajna sredstva, ostvareni su veoma značajni rezultati u razvoju nedovoljno razvijenih područja. I dok su u nekim aspektima razvoja postignuti veoma impresivni rezultati, ostvarenja u nekim drugim oblastima nisu u potpunosti zadovoljavajuća. Sve te promene mogu se kompleksno sagledati ako se izvrši detaljna analiza kretanja raznih indikatora razvijenosti. Ovde će se promene analizirati samo kroz društveni proizvod koji predstavlja jedan od najvažnijih indikatora rasta i razvijenosti. Ova analiza stoga ne pretenduje da predstavlja osnovu za donošenje sveobuhvatnijih zaključaka o dosadašnjem regionalnom razvoju.

Poznati dinamičan rast privrede kao celine u proteklom periodu (1947—1976. g.) karakteriše i razvoj privrede svih republika i pokrajina. Pri prosečnoj stopi rasta od 6,32% postignut je veoma uzak raspon variranja pojedinačnih stopa od 5,80—6,82%.¹ Rast društvenog proizvoda natprosečnog intenziteta (izražen u cenama 1972. g.) ostvaren je u Sloveniji (6,82%), Vojvodini (6,67%) i Makedoniji (6,74%), dok je dinamika rasta bila sporija od prosečne u Crnoj Gori (6,28%), Hrvatskoj (6,28%), na Kosovu (6,17%), užem području Srbije (6,13%) i u Bosni i Hercegovini (5,80%). Gledajući u celini, razvijena područja su ostvarila prosečnu dinamiku rasta od 6,39%, dok je u nedovoljno razvijenim odgovarajuća vrednost 6,10%.

Ako se, međutim, ostvareni rezultati u razvoju posmatraju u odnosu na kretanje stanovništva, uočavaju se jasno izražene razlike između razvijenih i manje razvijenih regiona. Prosečnoj stopi rasta per capita društvenog proizvoda od 5,21% odgovara znatno širi interval re-

* Institut ekonomskih nauka, Beograd.

¹ Podaci o stopama rasta na bazi stalnih cena 1972. godine i eksponencijalnog trenda dati su u Tabeli 1.

gionalnog variranja od 3,58—6,02%, pri čemu se u razvijenim područjima porast per capita društvenog proizvoda odvijao po prosečnoj stopi od 5,60%, a u nedovoljno razvijenim tempom od 4,35%. Natprosečna dinamika ostvarena je u Vojvodini (6,0%), Sloveniji (6,02%) i Hrvatskoj (5,62%), dok je u Makedoniji ona jednaka prosečnoj. Nešto nižu stopu rasta ostvarili su uže područje Srbije (5,19%) i Crna Gora (4,85%), a u tom pogledu dosta zaostaju Bosna i Hercegovina (4,18%) i Kosovo (3,58%). Osnovnu determinantu na ovaj način izdiferenciranih kretanja čine razlike u stopama rasta stanovništva, koje su s jedne strane znatno niže od prosečne (1,06%) u razvijenim (0,62%—0,89%), a daleko odskaču od proseka u nedovoljno razvijenim područjima (od 1,36 do 2,50%). Globalno uzevši je tempo rasta stanovništva dvostruko brži u nedovoljno razvijenim područjima. Ispitivanje uticaja pojedinih komponenti per capita društvenog proizvoda na poznatu tendenciju porasta regionalnih diskrepanci merenih ovim sintetičkim pokazateljem predstavlja cilj ovog rada. Zbog toga što se ne raspolaže svim potrebnim podacima za period pre 1952. godine, kao i zbog poznate manje pouzdanosti istih, analiza se skocentriše na razdoblje 1952—1980. godine, pri čemu se posebno posmatraju i karakteristični potperiodi razvoja jugoslovenske privrede.

REGIONALNE RAZLIKE U DINAMICI RASTA DRUŠTVENOG PROIZVODA

Slično već konstatovanim tendencijama, rast jugoslovenske privrede bio je izuzetno dinamičan i u nešto kraćem periodu od 1952—1980. godine. Podaci u Tabeli 1. u kojoj su izložene stope rasta na bazi eksponencijalnog trenda, pokazuju da je tempo rasta društvenog proizvoda u celini 6,78%.² U cilju sticanja uvida kako u pojedinačni položaj republika i pokrajina, tako i u relativne odnose razvijenih i nedovoljno razvijenih područja u celini, dati su sumarni pokazatelji ispitivanih kretanja. Pored toga, zbog nižeg nivoa razvijenosti Kosova, tj. njegovog zaostajanja i u odnosu na ostala nedovoljno razvijena područja, dati su posebno podaci za ovu grupu područja bez Kosova.

Ako se posmatraju podaci o tempu rasta društvenog proizvoda, odmah pada u oči činjenica da regionalna izdiferenciranost tih kretanja nije posebno izražena. Dok je prosečna dinamika rasta privrede kao celine 6,70%, u razvijenim područjima ona iznosi 6,77%, a 6,48% je za nedovoljno razvijena područja. Važno je ovde istaći da su nedovoljno razvijena područja bez Kosova ostvarila nešto nižu stopu rasta (6,45%). Pojedinačno razmatranje republika i pokrajina pokazuje sledeće: sva nedovoljno razvijena područja (sa izuzetkom Bosne i Hercegovine) imaju natprosečnu stopu rasta, a iz grupe razvijenih pod-

² U vezi sa korišćenim podacima o stopama rasta treba istaći da se u ovoj analizi pošlo od onih na osnovu eksponencijalnog trenda, koje su daleko relevantnije od geometrijskih stopa rasta, jer se zasnivaju na svim opservacijama unutar posmatranog perioda. Važno je uz to istaći da bazna godina u njenom određivanju nema poseban značaj, s obzirom da predstavlja jednu od opservacija u regresiji na osnovu koje se stope ocenjuju.

ručja se Hrvatska i uža teritorija Srbije karakterišu ispodprosečnim promenama. Interval variranja stopa rasta je 6,49%—7,19% (bez Bosne i Hercegovine), što svedoči u prilog značajne regionalne ujednačenosti kretanja proizvodnje. A konstatovana činjenica da je iz grupe nedovoljno razvijenih područja samo Bosna i Hercegovina ostvarila ispodprosečni tempo rasta pokazuje da su društvenom intervencijom postignuti veoma značajni rezultati u razvoju tih područja.

U skladu sa opšte poznatom diferencijacijom tempa rasta jugoslovenske privrede i na osnovu toga izvršene periodizacije razvoja, data je odvojena analiza kretanja za dva potperioda.⁴ Prvi potperiod se pri-

Tabela 1

	Prosečne stope rasta		— u procentima —
	Društveni proizvod	Stanovništvo	— cene 1972. god. —
1947—1980. god.			
SFRJ	6,32	1,06	5,21
Bosna i Hercegovina	5,80	1,55	4,18
Crna Gora	6,28	1,36	4,85
Hrvatska	6,28	0,62	5,62
Makedonija	6,74	1,46	5,21
Slovenija	6,82	0,76	6,02
Srbija	6,28	1,05	5,17
Uže područ. Srbije	6,13	0,89	5,19
Kosovo	6,17	2,50	3,58
Vojvodina	6,67	0,63	6,00
Razvijena područja ¹	6,39	0,75	5,60
Nedovoljno razvijena	6,10	1,67	4,35
Nedovoljno razvijena bez Kosova	6,09	1,51	4,52
1952—1980. god.			
SFRJ	6,70	1,01	5,64
Bosna i Hercegovina	6,11	1,45	4,59
Crna Gora	6,84	1,25	5,51
Hrvatska	6,49	0,58	5,87
Makedonija	7,16	1,41	5,66
Slovenija	7,19	0,75	6,39
Srbija	6,80	1,00	5,74
Uže područ. Srbije	6,69	0,80	5,84
Kosovo	6,76	2,59	4,06

¹ Grupa razvijenih područja obuhvata Hrvatsku, Sloveniju, uže područje Srbije i Vojvodinu, dok se u grupi nedovoljno razvijenih nalaze Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Kosovo i Makedonija.

⁴ O periodizaciji razvoja naše privrede, videti na prim. u O. Kovač i Z. Popov (red.) — *Neka obeležja privrednih kretanja i sedamdesetim godinama*, IEN, Beograd, 1976.

	Društveni produkt	Stanovništvo	Društveni proizvod po stanovniku
Vojvodina	7,09	0,59	6,47
Razvijena područja	6,77	0,69	6,04
Nedovoljno razvijena	6,48	1,62	4,78
Nedovoljno razvijena bez Kosova	6,45	1,42	4,98
1952—1965. god.			
SFRJ:	8,22	1,09	7,05
Bosna i Hercegovina	6,90	1,75	5,07
Crna Gora	7,72	1,45	6,18
Hrvatska	7,93	0,69	7,19
Makedonija	7,75	1,02	6,66
Slovenija	8,83	0,72	8,05
Srbija	8,75	1,11	7,55
Uže područje Srbije	8,45	0,94	7,44
Kosovo	6,77	2,33	4,33
Vojvodina	9,91	0,95	8,87
Razvijena područja	8,53	0,83	7,64
Nedovoljno razvijena	7,16	1,65	5,42
Nedovoljno razvijena bez Kosova	7,20	1,52	5,59
1965—1980. god.			
SFRJ	5,89	0,93	4,92
Bosna i Hercegovina	5,50	1,33	4,61
Crna Gora	5,50	1,19	4,26
Hrvatska	5,73	0,46	5,24
Makedonija	6,40	1,54	4,78
Slovenija	6,65	0,68	5,94
Srbija	5,76	0,92	4,80
Uže područje Srbije	5,83	0,68	5,13
Kosovo	5,83	2,74	3,01
Vojvodina	5,58	0,36	5,20
Razvijena područja	5,92	0,56	5,34
Nedovoljno razvijena	5,76	1,61	4,09
Nedovoljno razvijena bez Kosova	5,72	1,36	4,33

tom karakteriše izrazito dinamičnim rastom (8,22%), dok je u drugom tempo rasta znatno usporen (5,89%). Analiza prvog perioda od 1952—1965. godine pokazuje da se stope rasta društvenog proizvoda nalaze u intervalu 7,8—8,84%, osim Kosova (6,77%), Bosne i Hercegovine (6,95%) sa jedne, i Vojvodine (9,91%) sa druge strane. Natprosečne veličine su utvrđene za tri razvijena područja: Vojvodinu, Sloveniju i uže područje Srbije, a iz grupe nedovoljno razvijenih područja Crna Gora i Makedonija imaju stope rasta koje se ne razlikuju mnogo od prosečne. Sumarni pokazatelji upućuju na konstataciju o višoj stopi rasta u razvijenim krajevima (8,53%). Potrebno je dodati da su ove

vrednosti u nedovoljno razvijenim područjima sa i bez Kosova praktično jednake (7,16% i 7,20%). U drugom, periodu usporenog rasta jugoslovenske privrede (5,89%), prosečna dinamika rasta u razvijenim područjima iznosi 5,92%, dok nedovoljno razvijena područja u celini beleže odgovarajuću vrednost od 5,76%. Ako se ona posmatraju bez Kosova, stopa rasta je 5,70%, tj. odgovarajuća razlika je veća u odnosu na prethodni period. Natprosečni tempo rasta pri tom karakteriše Makedoniju, a prosečni Kosovo. U okviru razvijenih područja dinamičniji rast se zapaža samo u Sloveniji, pošto su u ostalim područjima promene ispodprosečnog intenziteta.

U kontekstu ispitivanja tempa rasta još jedan momenat zaslužuje posebnu pažnju. Reč je o dobro poznatim kratkoročnim oscilacijama stopa rasta u vidu utvrđenih pravilnosti, tj. ciklusa,⁵ koje su znatno izraženije u nedovoljno razvijenim područjima.⁶ Zbog toga što je stopa rasta u istaknutim potperiodima različita, kao i zbog toga što su u našoj privredi u pitanju ciklusi stopa rasta, izvršena je odvojena analiza za pojedina razdoblja. U prvom su kolebanja proizvodnje u razvijenim i manje razvijenim područjima usaglašena sa ukupnim kretanjima u toku sva tri utvrđena ciklusa. Analogno tome se zapaža potpuna sinhronizovanost cikličnih kolebanja stopa rasta u drugoj fazi razvoja privrede (Slaka 1). Kako je, međutim, kretanje lančanih indeksa nepravilnije, a i amplitude ciklusa su veće u nedovoljno razvijenim područjima, može se zaključiti da je privreda ovih područja nestabilnija. Ta činjenica treba da se ima u vidu prilikom donošenja odgovarajućih ekonomsko-političkih mera.

Imajući u vidu prethodno razmatrane razlike u dinamici rasta društvenog proizvoda bez sumnje je od izvanrednog značaja utvrditi promene koje su se odigrale u regionalnoj strukturi društvenog proizvoda. Za razmatranje tih odnosa relevantni su podaci u tekućim cenama, jer odražavajući tekuće transakcije, pružaju realističniju sliku raspoložive vrednosti društvenog proizvoda. Pri tom su podaci upoređivi i u dinamičkom kontekstu, s obzirom da se efekat cena neutrališe preko relativnih veličina. Zbog odsustva preciznih podataka o regionalnoj pripadnosti jednog dela društvenog proizvoda za prve godine analiziranog razdoblja, promene u učešću područja se neće posmatrati u odnosu na 1952., već 1955. godinu (Tabela 2). Na osnovu prvih utisaka može se zaključiti da je reč o skoro konstantnim odnosima. Ako se, međutim, promene posmatraju detaljnije, uočava se opadajuća tendencija kretanja učešća nedovoljno razvijenih područja u ukupnom društvenom proizvodu sve do početka sedamdesetih godina. Učešće nedovoljno razvijenih područja u društvenom proizvodu u poslednjoj deceniji iznosi oko 22% nasuprot polaznoj cifri od 23%, s tim da se od 1976. godine stabilizovalo na nivou od oko 22%. Posmatrano detaljnije, uočava se da su Crna Gora i Makedonija uspele da povećaju svoj

⁵ Za metodološku osnovu, kao i za rezultate analize privrednih ciklusa videti B. Horvat, *Privredni ciklusi u Jugoslaviji*, IEN, Beograd, 1969.

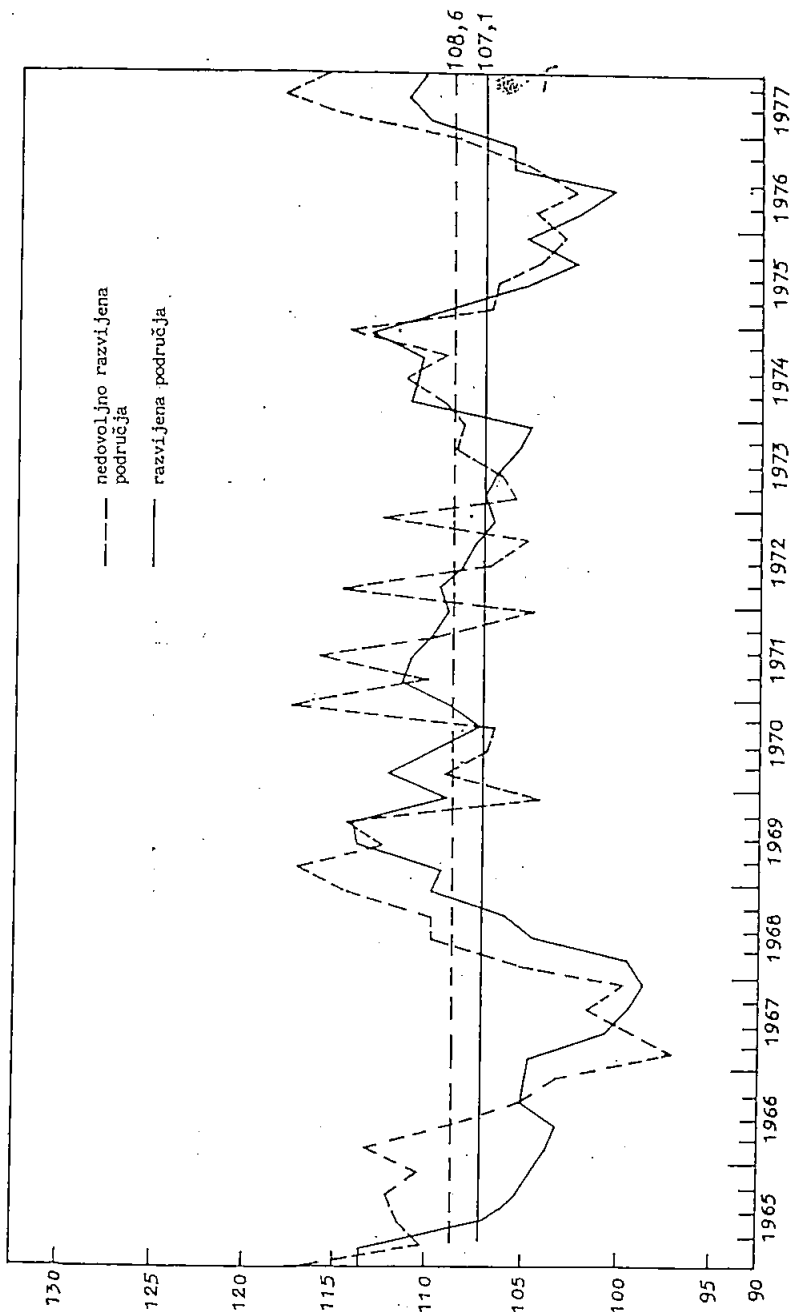
⁶ Ranije izvršena analiza ciklusa po republikama i pokrajinama, kao i za razvijena i nedovoljno razvijena područja u celini od 1952—1965. godine data je u: M. Bazler-Madžar, »Regionalni aspekt privrednih ciklusa u Jugoslaviji«, *Ekonomska analiza*, 1969, br. 3—4.

Tabela 2.

Regionalna struktura društvenog proizvoda (SFRJ = 100)

Godina	— u tekućim cenama —											
	Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Hrvatska	Makedonija	Slovenija	Srbija	Uz Srbija	Vojvodina	Kosovo	Razvi- jena	Nedov. razv.	11
1952.	13,3	1,3	25,9	5,0	17,5	34,1	23,5	2,1	8,5	75,4	21,8	19,6
1953.	13,5	1,4	25,9	5,2	16,2	35,7	23,7	2,5	9,5	75,3	22,6	20,1
1954.	13,8	1,3	27,4	5,3	16,5	33,1	22,0	2,3	8,8	74,8	22,7	20,4
1955.	13,8	1,4	27,7	5,8	16,6	34,7	22,6	2,1	10,0	76,8	23,2	21,0
1956.	13,4	1,5	27,5	5,5	16,7	35,4	23,0	2,2	10,2	77,5	22,5	20,4
1957.	13,0	1,4	26,9	5,1	15,4	33,2	24,3	2,1	11,8	78,4	21,6	19,5
1958.	13,5	1,4	27,3	5,1	16,8	35,9	23,3	1,9	10,7	78,1	21,9	20,0
1959.	13,5	1,4	26,6	4,6	15,7	33,2	25,0	2,1	11,1	78,4	21,6	19,5
1960.	13,6	1,4	26,8	4,5	16,4	37,3	24,7	1,8	10,8	78,7	21,3	19,5
1961.	13,1	1,8	27,3	4,8	16,6	36,4	24,1	1,8	10,5	78,5	21,5	19,7
1962.	12,7	1,8	27,2	4,9	16,2	37,2	24,3	1,8	11,1	78,9	21,1	19,3
1963.	12,5	1,8	27,0	5,4	16,0	37,3	24,2	1,8	11,3	78,5	21,5	19,7
1964.	12,3	1,8	26,4	5,6	15,9	38,0	24,6	2,0	11,4	78,2	21,8	19,8
1965.	12,4	1,8	26,6	5,4	15,2	38,6	24,5	2,1	12,0	78,2	21,8	19,7
1966.	12,4	1,8	26,2	5,4	14,5	39,7	25,4	2,2	12,1	78,3	21,7	19,5
1967.	11,7	1,8	26,6	5,4	14,8	39,7	25,8	2,2	11,7	78,8	21,2	19,0
1968.	11,8	1,9	27,0	5,3	15,4	38,6	25,7	2,0	10,9	78,9	21,1	19,1
1969.	11,9	1,9	26,6	5,3	15,5	38,8	25,7	2,0	11,1	79,0	21,0	19,0
1970.	12,2	2,0	27,1	5,1	16,3	37,3	24,8	2,0	10,5	78,6	21,4	19,4
1971.	12,2	1,9	26,9	5,3	16,0	37,7	24,6	2,0	11,1	78,7	21,3	19,3
1972.	12,3	1,9	26,4	5,6	16,4	37,4	24,8	2,0	10,6	78,1	21,9	19,9
1973.	12,1	1,8	26,4	5,7	16,2	37,8	24,6	2,1	11,1	78,3	21,7	19,6
1974.	12,6	1,9	26,3	5,8	16,1	37,3	23,9	2,2	11,2	77,5	22,5	20,3
1975.	12,8	1,8	26,2	5,7	16,8	36,7	23,3	2,2	11,2	77,5	22,5	20,3
1976.	12,4	1,8	26,3	5,5	16,4	37,2	24,0	2,0	11,4	78,4	21,7	19,7
1977.	12,6	1,9	26,5	5,5	16,1	37,4	24,1	2,1	11,2	77,9	22,1	20,0
1978.	12,7	1,9	26,7	5,5	16,3	36,9	23,8	2,0	11,1	77,9	22,1	20,1
1979.	13,2	1,7	25,9	5,7	16,5	37,0	23,9	2,2	10,9	77,2	22,8	20,6
1980.	12,7	1,9	26,2	5,5	16,7	37,0	24,1	2,1	10,8	77,8	22,2	20,1

Izvor: SZS, Statistički bilten 744 i 1017 i SGJ, 1977 i 1980. Podaci za 1980. godinu dobiveni su u SZS.

Slika 1.

udeo u proizvodnji, Kosovo pokazuje u globalu konstantnost udela, a samo je u slučaju Bosne i Hercegovine došlo do smanjenja posmatranog procenta. U pojedinim periodima, koji uglavnom koincidiraju sa godinama brzog rasta, javlja se blagi porast učešća ovih područja.

Do sličnih zaključaka dovodi i analiza pojedinačnih učešća na osnovu podataka u stalnim cenama. Prvo, u okviru nedovoljno razvijenih područja, jasno izražene pozitivne promene prisutne su u Makedoniji. Drugo, konstantnost učešća, posmatrajući prvu i krajnju godinu pokazuju Kosovo i Crna Gora. I na kraju, pogoršanje položaja u poređenju sa baznom 1955. godinom ispoljava se kod Bosne i Hercegovine. Ovakvi odnosi u promeni regionalne strukture društvenog proizvoda direktno proističu iz razlika u tempu rasta. Potvrđuje se da su u onim područjima u kojima su ostvarene više stope rasta, registrovane najizrazitije pozitivne promene. Agregatni odnosi pokazuju da su razvijena područja povećala svoje učešće sa oko 77% na 78% u odnosu na 1955. godinu, dok je, s druge strane, učešće nedovoljno razvijenih smanjeno. Valja pored toga napomenuti da se opšte prisutna tendencija smanjenja učešća nedovoljno razvijenih područja ne registruje u onim godinama kada je dinamika rasta privrede kao celine značajnija.

KRETANJE DRUŠTVENOG PROIZVODA PO STANOVNIKU

Kao što se na osnovu prethodnih razmatranja može zaključiti, postignuti su veoma vidljivi rezultati u povećanju učešća pojedinih nedovoljno razvijenih područja u ukupnoj proizvodnji. Ovi rezultati čine se mnogo značajnijim u poređenju sa često isticanom tvrdnjom o regionalnoj diferencijaciji tempa rasta društvenog proizvoda po stanovniku, koja je prouzrokovala sistematsko širenje nejednakosti između razvijenih i nedovoljno razvijenih područja merenih ovim sintetičkim indikatorom. S obzirom da je kretanje per capita pokazatelja determinisano kako rastom društvenog proizvoda, tako i porastom stanovništva, neophodno je pre razmatranja tog pokazatelja predstaviti promene u regionalnoj strukturi stanovništva.

Ako se analiziraju relativni odnosi u oblasti demografskih kretanja, odmah pada u oči da su promene u toj komponenti neobično jasno izražene. Dva momenta bila su od bitnog uticaja na nepovoljne tendencije u per capita varijabli. Prvi se odnosi na veće učešće stanovništva nedovoljno razvijenih područja u poređenju sa učešćem u društvenom proizvodu, čime je donekle determinisan i niži nivo tog pokazatelja po stanovniku. A drugi se svodi na permanentno prisutan trend porasta učešća stanovništva tih regiona u ukupnom stanovništvu, prouzrokujući u znatnoj meri proces sistematskog širenja nejednakosti. Porast stanovništva u periodu 1952—1980. godine po prosečnoj stopi od 1,62% (nasuprot 0,69% koliko iznosi za razvijena područja), doveo je do povećanja učešća stanovništva sa 31,4% na 37,6% u 1976. godini. Porast stanovništva je pri tom iznadprosečnog intenziteta u svim nedovoljno razvijenim područjima, s tim da je na Kosovu veoma izražen (2,59%). Nasuprot tome, razvijena područja se karakterišu znatno spo-

nijim promenama. Pojedina područja ostvarila su sledeće stope rasta stanovništva: Hrvatska (0,58%), Vojvodina (0,59%), Slovenija (0,75%), uže područje Srbije (0,80%), Crna Gora (1,25%), Makedonija (1,41%), i Bosna i Hercegovina (1,45%).

U skladu sa prethodnim nalazima razlike u dinamici rasta društvenog proizvoda po stanovniku su prilično jasno determinisane. Kao što je već istaknuto, promene u per capita društvenom proizvodu pokazuju da su razvijena područja ostvarivala kretanja natprosečnog intenziteta. Važno je skrenuti pažnju na činjenicu da su iznadprosečne promene ostvarene i u jednom od nedovoljno razvijenih područja, tj. u Makedoniji, a da su promene veoma blizu prosečnim u Crnoj Gori. Ovi rezultati u kombinaciji sa činjenicom da su stope rasta društvenog proizvoda nedovoljno razvijenih područja sem Bosne i Hercegovine natprosečne, predstavljaju snažne argumente u prilog isticanja izuzetnih rezultata koji su postignuti na planu ujednačenijeg regionalnog razvoja naše privrede. Može se reći da znatno sporiji rast per capita proizvoda u Bosni i Hercegovini i na Kosovu čini najodsudniju determinantu nepovoljnih kretanja posmatranih u globalu. Naime, razlike u dinamici rasta u razvijenim i nedovoljno razvijenim područjima su kao što to podaci pokazuju bile značajne (6,8% i 6,5%).

U prvom potperiodu prosečna dinamika porasta društvenog proizvoda po stanovniku je 7,05%. U okviru nedovoljno razvijenih područja se Bosna i Hercegovina (5,07%) i Kosovo (4,33%) karakterišu sporijim kretanjima, iako su i ostala područja po tom kriteriju ispod jugoslovenskog proseka. Nasuprot tome, u razvijenim područjima se zapažaju izrazitije promene. U celini gledano te promene su u razvijenim područjima znatno brže (7,64%) od odgovarajućih promena u nedovoljno razvijenim područjima (5,42%). U drugom potperiodu javlja se sporiji rast per capita promenljive (4,92%), pri čemu se jedino Makedonija (4,78%) nalazi iznad proseka od nedovoljno razvijenih područja, a Kosovo je ponovo na kraju rang liste (3,01%). Sva razvijena područja beleže izrazitiju dinamiku rasta od prosečne. U celini gledano je stopa rasta per capita društvenog proizvoda 5,34%, nasuprot odgovarajućoj stopi od 4,09% u nedovoljno razvijenim područjima.

RELATIVNI ODNOSI REGIONA U POGLEDU DRUŠTVENOG PROIZVODA PO STANOVNIKU

Utvrđena kretanja per capita društvenog proizvoda imala su za posledicu permanentno povećanje relativnih razlika. Kao što to podaci pokazuju (Tabela 3) relativne razlike izražene u tekućim cenama pokazuju stalno rastući trend u periodu 1952—1980. godine. Tokom celog perioda zapažaju se velike razlike između razvijenih i nedovoljno razvijenih područja, a sumarni podaci jasno pokazuju da je došlo do povećanja raspona u per capita društvenom proizvodu. Pri tom je karakteristično sledeće: ni jedno područje ne ispoljava isključivo jednosmerno kretanje u vidu udaljavanja od proseka, već se javljaju izvesna kolebanja u kretanju relativnih vrednosti oko uzlaznog ili silaznog trenda. Ne ulazeći na ovom mestu u pojedinačne varijacije re-

lativnih odnosa, može se na bazi podataka za celokupni period zaključiti da su nedovoljno razvijena područja pogoršala svoj položaj u odnosu na prosek (odgovarajući indeks je smanjen sa 72,4 u 1955. god. na 59,3%), dok se za razvijena područja registruje porast indeksa sa 113 na 124,3. Time se potvrđuje proces daljeg diferenciranja izraženog na ovaj način: razlika u relativnim odnosima porasla je sa 40 na 65 indeksna poena. U celini gledajući, indeks razvijenih područja pokazuje stabilnije uzlazno kretanje, dok je smanjenje indeksa u nedovoljno razvijenim područjima podložno češćim fluktuacijama.⁷

Negativne tendencije u promeni relativnog položaja nedovoljno razvijenih područja uslovljene su dobrim delom pogoršanjem položaja Bosne i Hercegovine i Kosova. U slučaju Makedonije reč je o približno nepromenjenom odnosu, a kod Crne Gore se registruju jasno izražene pozitivne promene. Ako se isključi Kosovo iz analize, kretanje relativnih vrednosti je donekle stabilnije. U kontekstu razmatranja pojedinačnih položaja vredno je pažnje činjenica, da su sva razvijena područja poboljšala svoj položaj iako su pozitivne promene jasnije izražene u Vojvodini (ali tek od 60-tih godina) i Hrvatskoj, u poređenju sa Slovenijom i užim područjem Srbije.

Iako su za ocenu relativnog položaja pojedinih područja relevantniji podaci u tekućim cenama, neophodno je ova razmatranja dopuniti analizom na bazi stalnih cena da bi se stekao kompleksniji uvid u nastale promene. Analiza serija na bazi stalnih cena u velikoj meri potvrđuje prethodno konstatovana kretanja. Razvijena područja su poboljšala svoj položaj u odnosu na prosek (odgovarajući indeks je porastao sa 110,5 na 124,8), dok se za nedovoljno razvijena područja smanjenje indeksa sa 77,1 na 58,3. U okviru nedovoljno razvijenih negativne tendencije su više izražene u Bosni i Hercegovini i na Kosovu, dok se kod Makedonije i Crne Gore (sa izuzetkom 1952. godine) zapažaju skoro nepromenjeni odnosi. Što se razvijenih područja tiče, poboljšanje položaja je najevidentnije u slučaju Slovenije, zatim Hrvatske i Vojvodine (sa izuzetkom već spomenutih godina), a uže područje Srbije ispoljava konstantnost relativnog odnosa, pri čemu se stabilnost u tom pogledu postiže tek krajem šezdesetih godina.

Na kraju ovih razmatranja per capita društvenog proizvoda, neophodno je relativne odnose osvetliti sa još jednog aspekta. Naime, od posebnog je interesa ispitati međusobne odnose relativnih vrednosti za razvijena i nedovoljno razvijena područja u pojedinim godinama. Na taj način se saznaje, da li je i u kojim potperiodima došlo do sužavanja relativnih raspona. Kao što to pokazuju podaci u Tabeli 3, smanjenje razlika u indeksima javlja se u sledećim godinama: 1953, 1954, 1958, 1963, 1964, 1970, 1972, 1974, a u 1960. godini razlika je ostala nepromenjena. Tome treba dodati da je u toj godini, kao i u svim navedenim, odgovarajući raspon smanjen, ako se nedovoljno razvijena područja posmatraju bez Kosova. Ovi rezultati uz korišćenje spomenute analize regionalnih ciklusa iniciraju zaključak da se sužavanje relativnih razlika po pravilu pojavljuje u vrhovima privrednih ciklusa, ili u blizini tih kvartala, tj. kada su stope rasta visoke.

⁷ To ujedno odražava i veću nestabilnost privreda ovih područja koja je potvrđena u regionalnoj analizi ciklusa stopa rasta.

Tabela 3. Društveni proizvod po stanovniku — relativni odnosi (SFRJ = 100)

— u tekućim cenama —

Godina	Razlike													
	SFRJ Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Hrvatska	Makedonija	Slovenija	Srbija	Uža Srbija	Kosovo	Vojvodina	Razvijeno područje	Nerazvijeno područje	Nerazvijeno bez Kosova	11-12	11-13
1952.	80,2	54,0	111,3	65,0	195,9	83,1	89,5	45,1	84,2	110,0	69,2	73,5	40,8	36,5
1953.	80,1	57,7	111,7	68,0	183,1	87,1	90,3	52,5	95,3	110,3	71,3	74,6	39,0	35,7
1954.	81,9	53,2	119,2	68,7	187,7	80,7	83,8	47,7	88,2	109,8	71,3	75,5	38,5	34,3
1955.	81,1	57,3	120,9	75,7	189,7	84,3	85,7	44,0	99,8	113,0	72,4	77,4	40,6	35,6
1956.	78,2	59,7	120,4	72,1	191,5	86,0	87,6	44,3	102,3	114,1	70,2	74,8	43,9	39,3
1957.	75,3	57,4	118,3	66,9	177,1	92,7	92,6	42,2	107,5	115,7	66,9	71,3	48,8	44,4
1958.	77,4	55,4	120,2	67,9	194,5	87,2	88,7	39,2	107,0	115,5	67,5	72,8	47,9	42,7
1959.	77,0	57,3	117,6	60,7	182,7	92,7	95,7	41,3	110,5	116,4	66,2	70,7	50,2	45,7
1960.	77,2	57,1	119,2	58,3	191,4	90,4	94,5	35,7	108,0	117,2	64,9	70,3	52,3	46,9
1961.	73,9	70,2	122,0	63,1	183,1	88,5	92,7	35,1	105,4	117,3	65,0	70,6	52,3	46,7
1962.	71,3	69,3	122,4	64,0	189,4	90,3	93,7	33,3	111,6	118,2	63,4	69,1	54,8	49,1
1963.	69,8	70,4	121,7	70,4	187,2	90,7	93,5	33,6	114,4	118,0	64,2	70,0	53,8	48,0
1964.	68,8	71,9	119,1	72,7	186,6	92,3	95,0	37,3	115,6	117,8	64,8	70,1	53,0	47,7
1965.	69,1	71,2	120,7	69,8	177,3	93,9	95,0	38,6	122,4	118,2	64,5	69,5	53,7	48,7
1966.	68,6	71,1	119,6	68,7	170,9	96,4	98,6	38,2	124,1	118,6	63,8	68,9	54,8	49,7
1967.	64,7	71,3	121,5	68,9	173,7	96,6	100,2	39,1	120,7	119,8	61,9	66,4	57,9	53,4
1968.	65,3	74,5	123,4	67,6	182,0	93,8	99,7	35,2	113,2	120,2	61,4	66,7	58,8	53,5
1969.	65,3	74,8	122,4	66,2	183,6	94,5	100,3	34,0	115,9	120,7	60,9	66,4	59,8	54,3
1970.	67,0	78,2	125,2	64,3	182,7	90,6	96,5	33,7	110,1	120,5	61,5	67,2	59,0	53,3
1971.	66,5	74,6	125,0	65,9	189,8	91,7	96,2	32,2	117,8	121,0	61,0	67,0	60,0	54,0
1972.	67,1	75,0	123,2	69,0	195,4	90,9	97,2	32,5	112,1	120,7	62,0	68,3	58,7	52,4
1973.	65,5	70,6	124,1	69,5	193,2	91,9	96,8	32,8	118,7	121,5	61,0	67,1	60,5	54,4
1974.	67,8	71,6	124,1	70,8	182,3	90,9	94,5	34,3	120,5	120,8	62,7	69,0	58,1	51,8
1975.	68,6	69,9	124,3	69,3	201,3	89,2	92,2	33,2	121,0	121,2	62,4	68,9	58,8	52,3
1976.	66,1	68,7	125,0	66,8	202,0	90,5	95,5	30,0	121,2	122,8	59,8	66,5	63,0	56,3
1977.	66,9	73,2	125,9	66,1	194,7	91,0	95,8	30,6	122,7	122,8	60,4	67,2	62,4	55,6
1978.	67,5	70,5	128,1	66,9	197,7	97,0	95,2	28,5	121,2	123,1	60,2	67,6	62,9	55,5
1979.	69,8	64,0	125,0	68,1	200,1	90,0	95,9	30,9	120,0	122,6	61,5	68,8	61,1	53,8
1980.	66,9	71,5	127,6	63,3	204,2	90,2	96,8	29,7	120,0	124,3	59,3	66,3	65,0	58,0

Izvor: Podaci o društvenom proizvodu od 1952.—1955. godine uzeti su iz SZS, Statistički bilten 744, od 1956.—1975. iz SZS, Statistički bilten 1017, a za kasnije godine iz SGJ, 1980. Za 1980. godinu korišćeni su interni podaci SZS. Za stanovništvo korišćeni su sledeći izvori: Demografska statistika, 1974. godine za period od 1952.—1964. i SGJ, 1977 i za kasnije godine.

Međutim, pre konačnog prihvatanja nalaza o povezanosti stope rasta i sužavanja relativnih raspona, bilo je neophodno izvršiti dodatna istraživanja u oblasti godišnjih kretanja odgovarajućih promjenljivih. (Podaci o korišćenim promjenljivim izloženi su u Tabeli 4). Polazeći od postavke da više stope rasta rezultiraju u manjim relativnim razlikama, ocenjena je linearna regresija koja ukazuje na inverznu povezanost ovih veličina (regresioni koeficijent je $-0,292$), ali je ocena nesignifikantna. Takođe je utvrđena nesignifikantnost ocene regresionog koeficijenta (iako je on ispravnog znaka $-0,034$) u ispitivanju zavisnosti promena u relativnim odnosima per capita dohotka (kolona 2 u Tabeli 4) i godišnjih promena u porastu per capita dohotka.⁸

U daljoj analizi utvrđeni su koeficijenti varijacije društvenog proizvoda po stanovniku, pri čemu se koriste republike i pokrajine kao opservacije. U razmatranju nejednakosti na ovom, nešto nižem, nivou agregiranosti pogodnu analitičku ocenu za ispitivanje veličine raspona u per capita proizvodu između republika i pokrajina predstavlja ovaj koeficijent. Izračunati na bazi dohotka u tekućim cenama vrednosti koeficijenta (Tabela 4, kolona 5) pokazuju da su tokom celog perioda njegove vrednosti manje od one u baznoj godini sa izuzetkom 1960, 1975, 1976. i 1979. godine. Drugim rečima, dosadašnji razvoj se pretežno karakteriše tendencijom smanjenja varijacija između republika i pokrajina u pogledu relativnog nivoa per capita društvenog proizvoda. Polazeći od različitog tempa rasta jugoslovenske privrede u pojedinim potperiodima razvoja, odgovarajuća kretanja su ispitana u periodu pre i posle privredne reforme.

S obzirom na promene koeficijenta varijacije, moguće je u periodu 1952—1965. godine, izdvojiti dva potperioda. Od 1952—1960. godine se taj pokazatelj karakteriše izrazitim godišnjim fluktuacijama. To se može, s jedne strane, objasniti značajnijim uticajem kolebanja poljo-privredne proizvodnje, kao i znatno nepovoljnijom privrednom strukturom nedovoljno razvijenih područja, sa druge strane. U tom razdoblju je završena i izgradnja raznih ključnih objekata u tim područjima, čime su stvoreni osnovni preduslovi za razvoj zaokruženi privredne strukture. Posle dostizanja svoje najveće vrednosti u odnosu na prethodni period u 1960. godini, nastupa proces permanentnog smanjenja koeficijenta do 1966. godine.

Period započet privrednom reformom, u celini gledano, se karakteriše porastom nejednakosti merenih ovim koeficijentom, koji maksimalne vrednosti postiže u 1976. i 1980. godini. Sa izuzetkom 1974, 1977. i 1978. godine, u kojima je došlo do smanjenja razlika, uočava se izrazito rastući trend u regionalnom variranju društvenog proizvoda po stanovniku. Time se dolazi do zaključka o izvesnoj tendenciji sužavanja raspona, tj. manjih razlika u nivoima per capita društvenog proizvoda u periodu brzog rasta jugoslovenske privrede, dok je u periodu usporenog rasta takav trend odsutan, sa izuzetkom zadnjih nekoliko godina.

⁸ Ovdje je potrebno napomenuti da zbog konstantnog godišnjeg porasta stanovništva kretanje stope rasta ukupnog i per capita društvenog proizvoda je usaglašeno.

Tabela 4.

Godišnje varijacije mera regionalnih nejednakosti
(DP u tekućim cenama)

	Relativni odnosi Razvijena/Nedovoljno razvijena	Stope rasta i u %	Razlike u relativnim odnos. Razvijena/Nedovoljno razvijena	Stopa rasta DP per capita	Koefic. varijacije	Stope rasta 5 u %
	1	2	3	4	5	6
1952.	160,0		40,8	48,91	48,91	
1953.	155,0	-3,12	39,0	14,2	42,20	-13,71
1954.	154,1	-0,48	38,5	1,7	45,99	8,98
1955.	156,0	1,23	40,6	12,0	44,90	-2,37
1956.	162,6	4,23	43,9	-5,9	45,33	0,95
1957.	163,0	6,39	48,8	19,3	43,40	-4,25
1958.	170,8	-1,27	47,9	1,0	48,32	11,33
1959.	175,9	2,98	50,2	15,0	45,38	-6,08
1960.	180,5	2,61	52,3	6,5	49,11	8,21
1961.	180,3	-1,10	52,3	4,6	47,54	-3,19
1962.	186,4	3,38	54,8	2,3	42,27	-0,56
1963.	183,9	1,34	53,8	10,9	45,83	-3,04
1964.	181,8	-1,15	53,0	10,3	44,29	-0,12
1965.	183,4	0,87	53,7	0,8	42,59	-3,80
1966.	185,8	1,30	54,8	6,6	41,46	-2,51
1967.	193,6	4,19	57,9	1,3	42,20	1,78
1968.	195,6	1,03	58,8	2,7	44,50	5,56
1969.	198,2	1,32	59,8	8,7	45,20	1,59
1970.	196,1	-1,05	59,0	4,8	47,24	4,37
1971.	198,4	1,17	60,0	7,0	47,20	-0,80
1972.	194,7	-1,86	58,7	3,2	47,70	1,00
1973.	199,3	2,36	60,5	4,0	47,83	2,70
1974.	192,6	-3,16	58,1	7,5	46,79	-2,17
1975.	194,1	0,77	58,8	2,7	49,44	5,66
1976.	205,4	5,82	63,0	2,9	51,01	3,17
1977.	203,3	-1,02	62,4	6,9	47,60	-7,00
1978.	204,5	0,59	62,9	6,0	47,01	-1,01
1979.	199,4	-2,49	61,1	6,2	48,10	2,30
1980.	209,6	5,12	65,0	1,7	50,25	4,15

U skladu sa ispitivanjem povezanosti godišnjih promena raznih varijabli izvršena je analiza veza između prosečnih godišnjih stopa rasta per capita proizvoda i promena u koeficijentima varijacije. Ocenjena linearna regresiona jednačina sadrži koeficijent pravca $b = -0,579$, konstantni član je $a = 3,81$, koeficijent determinacije $R^2 =$

= 0,428, a rezultati su signifikantni na nivou značajnosti od 99%. Negativna vrednost dobivene ocene svedoči o inverznoj povezanosti posmatranih promena, i govori u prilog naše hipoteze o bržem rastu kao faktoru smanjenja regionalnih razlika. Može se zaključiti da se time ponovo potvrđuje važnost argumenta u prilog bržeg rasta cele privrede, jer se na bazi svih rezultata pokazuje da se izvesni procesi smanjenja razlika mogu postići isključivo tada, kada se privreda kao celina brzo razvija.

U okviru ispitivanja relativnih odnosa od posebne je važnosti utvrditi značaj demografske komponente kao determinante nastalih razlika, iako se ne može zanemariti ni uticaj nepromenljivosti regionalne strukture društvenog proizvoda. Aproksimativna veličina razlika u demografskoj komponenti kao činiocu determinisanja relativnih raspona može se lako oceniti.⁹ Za svako pojedinačno područje oformljeni količnik relativnih vrednosti društvenog proizvoda po stanovniku krajnje i početne godine, dekomponuje se na deo koji odražava promene u relativnom učešću područja u ukupnom društvenom proizvodu i na identični oblik komponente koja izražava promene u učešću stanovništva. Pod pretpostavkom identičnog tempa rasta društvenog proizvoda u svim područjima, razlike u odnosima društvenog proizvoda po stanovniku predstavljale bi isključivo efekte različitog demografskog faktora. Na osnovu podataka za period 1952—1980. godine, dobivene su sledeće vrednosti komponente porasta stanovništva: Kosovo 0,6611, Bosna i Hercegovina 0,8743, Makedonija 0,8881, Crna Gora 0,9323, uže područje Srbije 1,0564, Slovenija 1,0905, Vojvodina 1,1220 i Hrvatska 1,1328. S obzirom da je ovaj faktor multiplikativnog karaktera u raščlanjavanju relativnih odnosa, što je niža njegova vrednost, to je odgovarajući efekat manje povoljan. U skladu s tim bi i uz iste stope rasta društvenog proizvoda došlo do pogoršanja relativnih odnosa u svim nedovoljno razvijenim područjima, jer je vrednost tog činioca manja od 1. Kod Kosova bi se relativni odnos pogoršao za 34%, Bosne i Hercegovine za 13%, Makedonije za 11%, a Crne Gore za 7%. Nasuprot tome bi u razvijenim područjima pod istim uslovi- ma došlo do poboljšanja relativnih vrednosti.

Izrazito nepovoljan efekat demografskog faktora u slučaju Kosova u kombinaciji sa izvesnim pogoršanjem njegovog učešća u društvenom proizvodu objašnjava pogoršanje relativnog položaja u per capita proizvodu. Izrazitiji pad učešća Bosne i Hercegovine u ukupnom društvenom proizvodu uz prisustvo i nepovoljnog demografskog faktora determinisao je pogoršanje relativne vrednosti društvenog proizvoda po stanovniku. S obzirom da su Crna Gora i Makedonija imale natprosečnu stopu rasta društvenog proizvoda, one su bile dovoljno visoke da eliminišu i negativan uticaj demografske komponente. Relativni odnosi u društvenom proizvodu po stanovniku nisu pogoršani. S druge strane, demografski faktor je omogućio da se i u većini razvijenih područja koja nisu bitno menjala svoje učešće u društvenom proizvodu registruju pozitivne tendencije u promeni per capita odnosa.

⁹ Ovdje je primenjen metodološki postupak dat u studiji IEN, S. Stajić, P. Sicherl i S. Bolčić, *Kriteriji i metodi za merenje stepena razvijenosti nerazvijenih područja Jugoslavije*, Beograd, 1971.

Gledano sa aspekta sumarnih odnosa, demografski faktor je za nedovoljno razvijena područja 0,8406 i znatno je nepovoljniji od istog činioca za razvijena područja (1,0952). Uz sadejstvo niže stope rasta to je i dovelo do pogoršanja relativnog položaja nedovoljno razvijenih područja. Značajan uticaj demografskog faktora se ogleda i u činjenici da je u nedovoljno razvijenim područjima bez Kosova došlo do manjeg pogoršanja relativnih odnosa, iako je stopa rasta u tom slučaju nešto niža.

APSOLUTNE RAZLIKE U DRUŠTVENOM PROIZVODU PO STANOVNIKU

U okviru analize regionalnih razlika ne mogu se zaobići ni relacije u oblasti apsolutnih vrednosti društvenog proizvoda po stanovniku. Podaci za karakteristične godine analize dati su u Tabeli 5, na osnovu kojih se zapaža da su razlike bile značajne već u 1952. godini. Raspon između Slovenije i Kosova, kao ekstremnih predstavnika društvenog proizvoda po stanovniku, iznosi četini u 1952. godini, a povećan je na pet u 1965. godini i iznosi skoro sedam u 1980. godini.

U celini gledano, razlika u društvenom proizvodu po stanovniku između razvijenih i nedovoljno razvijenih područja iznosila je 1.189 din., zatim 4.468 din., odnosno 11.375 din. u karakterističnim godinama posmatranja; dok je u 1952. godini per capita društveni proizvod nedovoljno razvijenih područja iznosio 69,7% vrednosti istog u razvijenim područjima, kasnije se taj procenat smanjuje na 55,3%, odnosno 46,7%. Per capita proizvod nedovoljno razvijenih čini sve manji procenat odgovarajuće vrednosti u razvijenim područjima. Izraženo u odnosu na prosečan apsolutni prirast proizvoda po stanovniku, apsolutno povećanje je u razvijenim područjima 128,6 tj. za preko dva puta je veće od iste veličine za nedovoljno razvijena područja (53,4).

U kontekstu ovih razmatranja od interesa je utvrditi razlike koje postoje između republika i pokrajina na kraju analiziranog razdoblja. Razvijena područja u celini raspolažu dva puta većim per capita proizvodom u poređenju sa nedovoljno razvijenim područjima. Pojedinačna analiza pokazuje, da su, sem Kosova, u nedovoljno razvijenim područjima nivoi per capita proizvoda veoma slični. Društveni proizvod po stanovniku ovih područja sačinjava oko 2/3 vrednosti jugoslovenskog proseka. Unutar razvijenih područja se takođe uočavaju značajne razlike. Slovenija se karakteriše dva puta višim nivoom per capita proizvoda od proseka i prema tome i užeg područja Srbije, koje se po tom kriteriju nalazi konstantno ispod, iako blizu proseka. Hrvatska je za skoro 1/4 iznad prosečne veličine, dok je Vojvodina u sličnom položaju.

U okviru komparativne analize nivoa per capita društvenog proizvoda, samo po sebi se nameće problem vremenske distance, odnosno pitanje vremenskog zaostajanja pojedinih područja u odnosu na jugoslovenski prosek ili razvijena područja. Dinamičko ispitivanje zaostajanja svodi se na analiziranje sličnih nivoa društvenog proizvoda po stanovniku različitih područja u raznim godinama posmatranog razdoblja. Na taj način moguće je dobiti aproksimativnu ocenu zaostajanja

Tabela 5
Razlike u društvenom proizvodu po stanovniku — cene 1972. godine

	Društveni proizvod per capita				Apsolutno povećanje			SFRJ = 100 1965—80. 1952—80. 1952—80. 1965—80. 1952—80.
	1952.	1965.	1980.	1980.	1952—65.	1952—80.	1952—80.	
1. SFRJ	3.557	8.473	17.091	4.916	8.618	13.534	100,0	100,0
Bosna i Hercegovina	3.205	6.072	11.070	2.867	4.998	7.865	58,3	58,1
Crna Gora	2.940	6.467	12.661	3.527	6.194	9.721	71,7	71,8
Hrvatska	4.074	10.190	21.710	6.116	11.520	17.636	124,4	130,3
Makedonija	2.397	5.646	11.140	3.249	5.494	8.743	66,1	64,6
Slovenija	6.102	15.518	35.350	9.416	19.832	29.248	190,4	216,1
Srbija	3.105	7.803	15.455	4.698	7.652	12.350	95,6	88,8
Uža teritor. Srbije	3.422	8.156	17.046	4.734	8.890	13.624	96,3	100,7
Kosovo	1.561	3.091	4.620	1.530	1.529	3.059	31,3	17,7
Vojvodima	3.005	9.536	19.646	6.531	10.110	16.641	132,9	117,3
2. Razv. područje	3.930	9.985	21.344	6.055	11.359	17.414	123,2	128,7
3. Nedov. razvijeno	2.741	5.517	9.969	2.776	4.452	7.228	56,5	51,7
4. Nedov. razvijeno bez Kosova	2.950	5.991	11.231	3.041	5.240	8.281	61,9	61,2
Razlika (2—3)	1.189	4.468	11.375					
Odnos (3—2)	69,7%	55,3%	46,71%					
Razlika (2—4)	980	3.994	10.113					
Odnos (4:2)	75,1%	60,1%	52,62%					

Izvor: SZS, Statistički bilten, 909, i SZS, SGJ, 1977, a za 1980. korišćeni su interni (prethodni) podaci SZS.

nja u vremenu. Posmatrajući nivo društvenog proizvoda po stanovniku iz 1980. godine, podaci ukazuju na zaključak da nedovoljno razvijena područja u celini sa nivoom društvenog proizvoda per capita od 9.960 dinara zaostaju za prosekom zemlje za 11 godina, s obzirom da per capita dohodak odgovara prosečnoj vrednosti iz 1969. godine. U skladu s tim, za Crnu Goru zaostajanje iznosi oko 7 godina, za Makedoniju 9, za Bosnu i Hercegovinu oko 9, a u slučaju Kosova čitavih 25 godina. Ukoliko se manje razvijena područja posmatraju bez Kosova, vremenska distanca se smanjuje na 9—10 godina.

ANALIZA POJEDINIH KOMONENTI DRUŠTVENOG PROIZVODA PO STANOVNIKU

Kao što je već ranije konstatovano, postojeće razlike u društvenom proizvodu po stanovniku između republika i pokrajina u prvom redu su uslovljene regionalno izdiferenciranom demografskom komponentom. Već i ova činjenica govori u prilog neophodnosti dezagregiranja tog pokazatelja u pravcu onih činilaca koji predstavljaju važne determinante njegove regionalne izdiferenciranosti, a čiji se efekti ne mogu oceniti na osnovu posmatranja per capita proizvoda. Time se dolazi do određenih informacija o zaostajanju nedovoljno razvijenih područja po pojedinim komponentama društvenog proizvoda po stanovniku, a ujedno i do identifikovanja mogućih pravaca društvene intervencije. Istovremeno se stiče bolji uvid i u razloge zbog kojih taj pokazatelj nije u stanju da adekvatno odražava postojeće regionalne diskrepance.

Iako je dekompoziciju na pojedine elemente jednog sintetičkog indikatora kao što je društveni proizvod po stanovniku moguće izvršiti na razne načine, ovde će se ona dati na osnovu jednostavnog analitičkog postupka, koji eksplicitnim uvođenjem razlika u radnom kontingentu, zaposlenosti i produktivnosti rada stvara osnovu za niz korisnih upoređivanja u međuregionalnim okvirima. Ako se društveni proizvod po stanovniku dekomponuje na tri elementa koji su u multiplikativnoj povezanosti, tj. na količnike standardizovanog broja zaposlenih i stanovništva, zaposlenih i standardizovanog broja zaposlenih i društvenog proizvoda i zaposlenih, dolazi se do elemenata za ocenu razlika između pojedinih područja u pojedinim komponentama.¹⁰

Standardizovana zaposlenost se zasniva na postavci da je u svakom području zaposlen onaj procenat radnosposobnog stanovništva koji odgovara prosečnom jugoslovenskom učešću zaposlenih u radnom kontingentu. Imajući to u vidu, proizilazi da je ta stavka jednaka proizvodu radnog kontingenta republike i količniku zaposlenosti i radnog kontingenta Jugoslavije. Prilikom utvrđivanja relativnih odnosa u određenoj godini je ovaj drugi faktor dat, pa se relativni odnosi standardizovane zaposlenosti mogu jednostavnije dobiti relativnim odnosima radnosposobnog stanovništva, tj. mogu se u formuli zameniti radnim kontingentom.

¹⁰ Time se sledi metodološki postupak koji je primenio P. Sicherl u studiji IEN, S. Stajić, P. Sicherl i S. Bolčić, *Kriteriji i metodi...*

Tabela 6
Dekompozicija društvenog proizvoda po stanovniku

Godina	SFRJ	Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Hrvatika	Makedonija	Slovenija	Srbija	Užica	Kosovo	Vojvodina	Razvijenija	Nerazvijenija	— Cene 1972 —	
													1972	1971
Društveni proizvod po stanovniku														
1952.	100,0	85,0	82,7	114,5	67,4	171,5	87,3	92,6	43,9	84,5	110,5	77,1		
1965.	100,0	71,7	76,3	120,3	66,6	183,1	92,1	96,3	36,5	112,5	117,8	65,1		
1980.	100,0	64,8	74,1	127,0	65,2	206,8	90,4	99,7	27,0	115,0	124,9	58,3		
Radnosposobno/ukupno stanovništvo														
1952.	100,0	94,2	89,9	103,4	90,6	99,2	102,9	104,9	85,9	106,1	103,8	91,7		
1965.	100,0	95,4	93,0	103,2	89,2	101,0	101,8	104,3	84,5	104,8	103,6	92,9		
1980.	100,0	102,3	99,3	100,7	97,2	98,0	99,7	103,0	84,7	102,0	101,5	97,5		
Zaposleni u privredi/radnosposobno stanovništvo														
1952.	100,0	104,1	70,0	115,2	72,3	179,8	79,1	79,4	57,2	89,8	105,6	87,4		
1965.	100,0	80,3	78,8	116,8	87,8	163,8	88,2	84,2	47,7	117,0	110,5	77,0		
1980.	100,0	74,3	79,1	118,9	88,7	174,9	91,2	97,2	45,5	105,4	115,3	73,2		
Društveni proizvod/zaposleni u privredi														
1952.	100,0	91,9	133,7	96,2	102,9	96,0	107,2	115,5	89,4	88,7	100,8	96,2		
1965.	100,0	93,6	104,1	99,8	81,5	107,5	102,6	109,5	90,4	91,8	102,9	90,9		
1980.	100,0	85,1	92,1	106,0	95,7	120,7	99,3	99,2	70,3	106,9	106,7	81,6		
Zaposleni u privredi/ukupno stanovništvo														
1952.	100,0	98,0	61,8	119,3	65,5	178,8	81,5	83,4	49,1	95,3	109,7	80,1		
1965.	100,0	76,6	73,3	120,5	81,8	170,4	89,7	87,9	40,3	122,6	114,5	71,5		
1980.	100,0	76,3	80,5	120,0	86,5	171,6	91,2	109,5	38,6	107,9	117,2	71,6		
Društveni proizvod/radnosposobno stanovništvo														
1952.	100,0	95,7	91,9	100,8	74,4	172,9	84,8	91,7	51,1	79,7	106,5	30,7		
1965.	100,0	75,1	82,1	116,5	71,5	181,1	90,5	92,3	43,2	107,4	113,8	70,1		
1980.	100,0	63,3	74,5	126,1	67,1	211,1	90,8	96,8	31,9	112,6	123,1	59,8		

Izvor: Podaci o društvenom proizvodu korišćeni su iz napred citiranih izvora; o radnosposobnom stanovništvu iz SZS, *Projekcije stanovništva Jugoslavije 1970—2000. g.* (sveska 1), 19; o zaposlenosti iz SZS *Statistički bilten* 310, 738, dok je za 1980. godinu iz SZS, *Indeks* 3/1981 za društveni sektor, a za privatni sektor iz internih materijala SZS.

Za posmatrani period analize dobivene relativne vrednosti komponenti društvenog proizvoda po stanovniku izložene su u Tabeli 6. Raščlanjenje vrednosti per capita društvenog proizvoda na tri prikazana činioaca pokazuje, da su najmanja odstupanja sadržana u prvom činioacu, tj. učešću radnosposobnih u ukupnom stanovništvu. Razlika između ekstremnih predstavnika te komponente (užeg područja Srbije i Kosova) iznosi oko 18 indeksnih poena. Globalna analiza pokazuje da je razlika osetno manja i iznosi oko 4 indeksna poena između razvijenih i nedovoljno razvijenih područja, što znači da su ona dosta ujednačena u pogledu ove komponente. S obzirom da se kod razvijenih relativne vrednosti smanjuju, dok se kod nedovoljno razvijenih povećavaju, prisutna je blaga tendencija sužavanja raspona u prvoj komponenti društvenog proizvoda po stanovniku.

Druga, komponenta učešća zaposlenih u radnosposobnom stanovništvu odražava odnos stvarne i standardizovane zaposlenosti. Kao što to pokazuju podaci, najširi interval variranja relativnih vrednosti upravo je u toj komponenti. Raspon između Slovenije i Kosova iznosi 123, 120 i 129 indeksnih poena u posmatranim godinama. Sumarne vrednosti za razvijena i nedovoljno razvijena područja pokazuju sledeće: na početku posmatranog razdoblja relativne vrednosti te komponente bile su 106, odnosno 87, da bi u 1965. godini iznosile 111 i 77 respektivno. U 1980. godini je odgovarajući raspon povećan.

Treća komponenta pokazuje najuži relativni raspon između razvijenih i nedovoljno razvijenih područja na početku analiziranog razdoblja. U kasnijim godinama se razlika između razvijenih i nedovoljno razvijenih područja povećava na 12 i 25 indeksnih poena. Ne bi trebalo, pri tom, ispustiti iz vida činjenicu da je zaposlenost u nedovoljno razvijenim područjima u većoj meri podcenjena u poređenju sa razvijenim područjima zbog većeg učešća poljoprivrede, posebno privatnog sektora, za koji se ne raspolaže odgovarajućim podacima. Otuda proizilaze relativno veće, u izvesnoj meri precenjene vrednosti produktivnosti rada za ta područja.¹¹ Realističniji odnosi dobijaju se uključivanjem broja zaposlenih i u privatnoj poljoprivredi, dovodeći do promena u dosadašnjim relacijama i oni će se prezentovati kasnije.

U kontekstu analize tempa rasta pojedinih komponenti potrebno je osvrnuti se na sledeće. Povoljna karakteristika prilične ujednačenosti u vrednostima prve komponente, uz relativno brži tempo promena u nedovoljno razvijenim područjima (posebno u drugom potperiodu analize), prouzrokovala je smanjenje relativnog raspona između razvijenih i nedovoljno razvijenih područja u celini uzevši. Treba, međutim, imati u vidu da se efekti prve komponente na kretanje relativnih razlika u per capita dohotku mogu ispoljiti na drugi rok zbog sporih promena u strukturi stanovništva. Kretanje komponente produktivnosti rada ukazuje na znatno nepovoljnije odnose. I pored toga što se starovalo sa približno sličnim nivoima produktivnosti rada, različita dinamika rasta u pojedinim potperiodima prouzrokovala je porast relativnih odnosa.

¹¹ Treba dodati da to naročito dolazi do izražaja u 1952. godini, kada su ta područja imala znatno veće učešće poljoprivrede u ukupnoj proizvodnji, kao i stanovništvu.

Kao što to podaci pokazuju, razlike u toj komponenti su veće od razlika u prvom činioacu, ali su u odnosu na treću komponentu još uvek manje, uključujući i alternativno predstavljanje produktivnosti rada na bazi zaposlenosti i u privatnoj poljoprivredi. Komponenta zaposlenosti pokazuje najveća odstupanja između pojedinih područja. Podaci pokazuju, da se najbrži rast ispoljava u svim područjima upravo u toj komponenti (period 1952—1980 g.). Odgovarajući indeksi za potperiode, međutim, upućuju na različite tendencije kretanja te promenljive. Evidentna je činjenica bržeg tempa povećanja učešća zaposlenih u radnom kontingentu od 1952—1965. godine, nasuprot kretanjima u kasnijem periodu, pri čemu je nešto brži rast udela zaposlenosti u razvijenim područjima. Usporavanje porasta zaposlenosti stoga predstavlja znatno veći problem za nedovoljno razvijena područja. Reč je o komponenti koja ispoljava najveću diskrepancu i prema tome utiče na postojeće međuregionalne razlike. Time se ujedno potvrđuje važnost povećanja zaposlenosti kao jednog od eksplicitnih ciljeva regionalnog razvoja.

Sledeći sumarni podaci o relativnim odnosima razvijenih i nedovoljno razvijenih područja kako u globalu, tako i po pojedinim komponentama na veoma ilustrativan način reprezentuju prethodne nalaze:

	I	II	III
1952. g.			
1,43 =	1,13 ×	1,21 ×	1,05
1965. g.			
1,81 =	1,11 ×	1,44 ×	1,13
1980. g.			
2,14 =	1,04 ×	1,58 ×	1,31

No, prilikom razmatranja zaključaka koji proizilaze iz primene ovog metoda dekompozicije društvenog proizvoda po stanovniku potrebno je istaći da on donekle precenjuje postojeće razlike u komponenti zaposlenosti, a potcenjuje razlike u produktivnosti rada. Bez obzira na jednostavnost analitičkog pristupa, kao i na istaknute nedostatke primenjenog metoda rezultati ove analize iniciraju nekoliko, za formulisanje ciljeva regionalnog razvoja, korisnih zaključaka. Prvo, visoka vrednost razlike u komponenti zaposlenosti, kao i njen porast, govore o izuzetnom značaju povećanja zaposlenosti u cilju smanjenja regionalnih razlika. Drugo, prisustvo najmanjih odstupanja u demografskoj komponenti, ali uz dobro poznate spore promene, svedoči o tome da se na povoljan efekat tog faktora ne može ozbiljno računati. I na kraju, porast razlika u komponenti produktivnosti rada i značajan postojeći raspon u toj sferi nalazu nužnost insistiranja na efikasnosti korišćenja proizvodnih potencijala kao jednom od načina za postizanje ravnomernijeg regionalnog rasta.

REGIONALNE RAZLIKE U DRUŠTVENOM PROIZVODU PO ZAPOSLENOM

Egzistencija i utvrđeni porast relativnih raspona u produktivnosti rada uslovlili su potrebu za daljim istraživanjima međuregionalnih razlika. Ova potreba je pojačana činjenicom, da su u prethodnim anali-

zama korišćene vrednosti produktivnosti rada. Nedovoljno reprezentativne, zbog odsustva odgovarajućih podataka o zaposlenosti u privatnom sektoru poljoprivrede. Stoga se u okviru ove analize društvenog proizvoda po zaposlenom najpre obuhvata privreda bez poljoprivrede, a potom sa poljoprivredom uz korišćenje podataka o aktivnom stanovništvu kao aproksimacijom zaposlenosti u privatnoj poljoprivredi. Dati su, pored toga, i podaci o društvenom proizvodu po zaposlenom u poljoprivredi.¹²

Ako se posmatraju podaci u Tabeli 7, vidljivo je da dolazi do porasta relativnih razlika, ali su te promene u pravcu udaljavanja od proseka malo izražene, potvrđujući prethodne nalaze. Sumarni podaci pokazuju, da se relativni raspon donekle proširuje, s obzirom da je razlika porasla sa 12 na 14 i 15 indeksnih poena u karakterističnim godinama. Posmatrano u globalu produktivnost rada brže ekspandira u razvijenim područjima (3,0% nasuprot 2,5%), a kretanja po potperiodima sugerišu zaključak o brzem rastu tog agregata u drugom potperiodu, pri čemu su razlike između područja u većoj meri indiferencirane.¹³

Pokušaj agregatnog razmatranja dohotka po zaposlenom, odnosno i aktivnom kada je reč o obuhvatanju i privatne poljoprivrede, uz ograde koje proizilaze zbog nepotpune uporedivosti podataka, inicira sledeću sliku relativnih odnosa. Veliki raspon između Slovenije (160) sa jedne, i Kosova (60) sa druge strane iz 1952. godine, pokazuje kasnije izvesno smanjenje iako je još uvek snažno prisutan. Nedovoljno razvijena područja se, sa izuzetkom Crne Gore u 1952. i 1965. godini, konstantno nalaze ispod proseka, a njima se pridružuju permanentno, uža teritorija Srbije i Vojvodina (u 1980. godini). Razmatranja agregatnih odnosa upućuju na egzistenciju bitnih raspona, ali skoro nepromenljivih razmera u kasnijoj fazi razvoja. Na početku je razlika u relativnim vrednostima iznosila oko 17 indeksnih poena. Različita dinamika rasta (7,5 nasuprot 6,6%) u prvom potperiodu opredelila je porast relativnih razlika na oko 29 indeksnih poena. Usled mnogo manjih diferencij, kako u pojedinačnim, tako i u globalnim stopama rasta (5,2% i 5,1%) relativne razlike su ostale praktično iste u 1980. godini.

Do sličnih konstatacija dovodi i pregled podataka o produktivnosti rada u poljoprivredi, s tim što je u pitanju onaj segment privrede u kojem su razlike između razvijenih i manje razvijenih područja naj-

¹² U vezi sa korišćenim podacima i njima uslovljenim izborom razmatranog perioda valja reći sledeće. Nije bilo moguće naći uporedive podatke, tj. na bazi istog principa delatnosti, za društveni proizvod i zaposlenost za celokupni posleratni period i odgovarajuće relacije se stoga razmatraju za drugi potperiod analize. Dat je pri tom i pregled za pojedinačne karakteristične godine kombinovanjem društvenog proizvoda na bazi čistih delatnosti i organizacionog principa. Analizu tendencija zbog toga treba prihvatiti sa izvesnim oprezom. Kada je reč o aktivnima u individualnoj poljoprivredi korišćeni podaci predstavljaju procene izvršene u IEN, pa se odgovarajuće cifre o produktivnosti rada u tom sektoru moraju prihvatiti sa izvesnom rezervom.

¹³ Brži rast u periodu 1965—1980. godine odražava već poznati nalaz o usporenijem rastu zaposlenosti u odnosu na osnovna sredstva. Sve šira orijentacija na kapitalno intenzivnu tehniku u našoj privredi predstavlja osnovni uzrok tih kretanja, pored prisutnosti efekata i tehničkog progressa. Videti o tome: M. Bazler-Madžar, *Uloga tehničkog progressa u privrednom rastu*, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1974.

Tabela 7.

Godina	Društveni proizvod po zaposlenom — relativni odnosi										— cene 1972. godine		
	Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Hrvatska	Makedonija	Slovenija	Srbija	Uže podr.	Kosovo	Vojvodina	Razv. područj.	Nedov. razv. područj.		
Društveni proizvod po zaposlenom*													
1952	100,0	109,0	113,6	79,1	178,6	82,2	82,5	60,7	89,8	104,8	87,5		
1965	100,0	102,0	116,6	78,4	168,7	85,8	80,9	80,9	113,3	107,7	79,9		
1980.	100,0	96,1	117,5	76,6	159,9	86,8	82,5	59,3	109,2	108,1	79,0		
Stope rasta													
1952/65.	7,3	6,7	7,5	7,2	6,8	7,6	7,1	6,3	9,3	7,5	6,6		
1965/80.	5,2	4,7	5,2	4,8	5,2	5,3	5,3	5,8	4,9	5,2	5,1		
1952/80.	6,1	5,7	6,2	5,7	6,4	6,6	6,2	6,1	7,0	6,2	5,8		
Društveni proizvod (bez poljoprivrede) po zaposlenom													
1952.	100,0	90,1	112,8	90,8	108,4	100,8	107,6	84,1	86,0	103,1	91,1		
1965.	100,0	81,2	103,7	82,3	114,6	98,3	102,6	83,0	91,3	103,4	89,3		
1980.	100,0	93,3	108,1	77,3	126,9	99,0	95,8	65,7	101,3	106,7	81,8		
Stope rasta													
1952/65.	3,2	2,5	3,3	2,4	3,7	3,0	2,8	3,1	3,7	3,2	3,1		
1965/80.	2,6	1,9	3,0	2,1	3,2	2,3	2,1	1,0	3,2	2,8	1,9		
1952/80.	2,8	2,2	3,1	2,2	3,4	2,6	2,4	2,0	3,4	3,0	2,5		
Društveni proizvod poljoprivrede po zaposlenom													
1952.	100,0	88,1	104,6	97,6	145,4	94,1	87,1	80,9	121,9	103,3	91,5		
1965.	100,0	71,0	89,3	90,7	144,4	101,3	78,8	67,2	199,5	110,0	76,2		
1980.	100,0	66,9	120,6	90,1	162,3	98,6	75,5	72,3	186,5	110,0	75,8		
Stope rasta													
1952/65.	6,25	4,70	6,80	5,65	6,20	6,85	5,45	4,75	10,35	6,75	4,80		
1965/80.	5,10	4,85	5,65	5,05	5,90	4,85	4,80	5,60	4,60	5,10	5,05		
1952/80.	5,65	4,80	6,15	5,35	6,05	5,80	5,10	5,20	7,25	5,85	4,95		

* Za 1952. godinu korišćen je organizacioni princip, a za ostale princip čistih delatnosti.

veće (oko 36 indeksnih poena). Ovi rezultati sugerišu zaključak da izraženije razlike u produktivnosti rada ukupne privrede u poređenju sa produktivnošću rada privrede bez poljoprivrede nastaju i zbog razlika u privrednoj strukturi područja, odnosno razlika u produktivnosti rada individualne poljoprivrede.

Primljeno: 15. 7. 1981.
Prihvaćeno: 4. 11. 1981.

SOME TENDENCIES IN THE DEVELOPMENT OF THE YUGOSLAV REPUBLICS AND PROVINCES

Marta BAZLER-MADŽAR

Summary

This study considers tendencies in the past development of the Yugoslav republics and provinces as reflected in the social product and its individual components. During the investigation period, 1952—1980, the average growth rate of the social product amounted to 6.70%, whereas this figure was higher in the developed regions (6.77%) as compared to the underdeveloped (6.48%). Individual analyses of the republics and provinces show that all the underdeveloped regions (except Bosnia and Herzegovina) showed an above-average growth rate, while below-average growth was typical of Croatia and Serbia Proper in the group of developed regions. In the characteristic sub-periods of the analysis (1952—1965 and 1965—1980), similar global trends were confirmed except that the growth in the first sub-period was substantially more dynamic. Differences, of course, did occur in terms of the rank given to the individual republics and provinces according to growth rate level. In connection with rate of growth, the fact established on the basis of short-term cyclic tendencies should be emphasized: that it is less stable in the underdeveloped regions.

These trends resulted in a mild decrease in the participation of the underdeveloped regions in the total social product during the observed period, from about 23% to 22%. A more detailed analysis shows that Montenegro and Macedonia succeeded in increasing their share in production, that Kosovo recorded a rather steady participation, and that only in the case of Bosnia and Herzegovina was there a decrease in share.

In contrast to these differences, variations in the growth dynamics of the per capita social product were much clearer. The rate of growth of per capita product in the developed regions was 6.8% while the figure was 6.5% in the underdeveloped. It is important to underline that of the underdeveloped regions, above-average changes took place in Macedonia while the changes in Montenegro were very similar to average ones. These data, combined with the fact that the growth rates of the social product (with the exception of Bosnia and Herzegovina)

were above-average in this group of regions, bear witness to the important achievements made in terms of evening out the regional development of the Yugoslav economy. The fact that the tendencies and differences of per capita variable were unfavourable is explained by the two following points: The first concerns the considerably higher participation of these regions in the population as compared to their share in the social product. The second is the constant growth trend of the population in these regions (at an average rate of 1.62% as compared to 0.69% for the developed regions), which caused a rise in the participation of the population from 32% to over 37%. The most outstanding population growth took place in Kosovo (2.59%).

Assuming the existence of these tendencies in their components, changes in the per capita social product caused a growth in relative differences from 40 to 65 index points during the observed period. The negative tendencies in the relative position of the underdeveloped regions were chiefly caused by the deteriorating position of Bosnia and Herzegovina and Kosovo; regarding Macedonia, there was an almost-unchanged position, while Montenegro showed a certain improvement. In connection with the relative differences in the per capita social product, it is necessary to stress that an analysis of annual changes points to an inverse connection between growth rates and changes in relative differences, thus confirming the stand that the more rapid growth of the economy as a whole is a factor in reducing regional differences. With regard to absolute differences, it is noteworthy that the developed regions have a twofold higher per capita product than the underdeveloped regions. Individual data show that, except for Kosovo, the per capita social product in these regions is similar and comprises about two-thirds of the value of the Yugoslav average. Its net value for Kosovo is below the cited one-third average.

As the conclusion can be drawn from the presented findings that existing inter-regional differences are caused, in the first place, by the difference in population increment, a disaggregation was carried out of the per capita product into those factors representing the significant determinants of its differentiation with the goal of more clearly establishing these disparities. The differences in per capita social product between the developed and the underdeveloped regions were broken down into differences in the labour force, employment and labour productivity. The highest difference established for the component of employment, and its growth speaks of the extraordinary importance of its increase in reducing regional differences. The smallest digressions in the participation of the work-able group in the total population, in light of the slow rate of these changes, show that the effects of this factor cannot be counted on seriously. The still-important growth, and the differences in the components of labour productivity, point out the importance of insisting on the more efficient utilization of production factors as an element in more even regional development.

In addition, a separate analysis of labour productivity shows that the more outstanding differences in the labour productivity of the total economy without agriculture, compared with the labour productivity of the total economy, also emerge due to disparities in the economic structure of the developed and less developed regions, i. e., differences in the labour productivity of the private sector of agriculture.

ECONOMIC ANALYSIS AND WORKERS'
MANAGEMENT, 1, XXVI (1982), 29-50

WORKERS, WORKPLACE, and PARTICIPATION: AN OVERVIEW
OF RECENT DEVELOPMENTS IN THE UNITED KINGDOM*

Malcolm WARNER**

THE GENERAL BACKGROUND

Introduction

What is the role of workers and their representatives in the working life of British enterprises?

Is the level of *de facto* influence constrained by the limited degree of *de jure* participation in the formal industrial relations system?

Is the level of *direct* participation greater or less than the degree of *indirect* workers' influence, given the prevalence of shop-steward representation?

In discussing industrial relations and worker participation we should take into account the fact that Britain was the first Industrial Society. This in turn may be responsible for the age of so much of its capital investment, as well as the inertia of its institutions and attitudes. Thus the "Industrial", rather than the "French", Revolution became the decisive factor shaping political norms. These in fact may have also shaped the rise of working-class political power and ultimately the potential for industrial democracy.

Trade Unions may be seen as truly British developments. They can be regarded as having formed against the background of early industrialism. From 1870 until 1908 they were legitimated as friendly societies and from that date fully legalized as trade unions. Under the

* This paper constitutes part of a wider study of the participation of workers' representatives in the undertakings, the determination of working conditions and work organization in the Member States of the Community and in Sweden. It has been carried out in collaboration with the Employment and Social Affairs Division of the Commission of the European Communities, for whose support and advice I am very appreciative. A final report will shortly be prepared and will be published by the Commission on completion. This report cites a number of tables from a recent study funded by the Anglo-German Foundation for the Study of Industrial Society, whose support over the period was invaluable.

** Professor and Research Coordinator, Joint Graduate Programme, Administrative Staff College, Henley; & Brunel University, England.